

פרשת משלוח אוסף הספרים של חזנוביץ לירושלים – תעודות ומקורות

צבי ברט

מבוא

לקראת תערוכת היובל של בית הספרים הלאומי והאוניברסיטאי, שנערכה באייר תשנ"ב, נמסר למחלקת כתיב-היד והארכיונים צרור מכתבים שעניינם בית הספרים כשלבים שונים בתולדותיו.¹ בתוך צרור זה מצאתי איגרת לא ידועה (להלן תעודה ד) מאת יוסף חזנוביץ אל זאב יעבץ, ממייסדיו וממנהליו של בית הספרים מדרש אברבנאל. איגרת זו עוסקת בהעברת אוסף הספרים של חזנוביץ לבית הספרים הירושלמי הצעיר, שנוסד בשנת תרנ"ב, מוסד שהיה ברבות הימים לבית הספרים הלאומי והאוניברסיטאי.² קשה להפריז בחשיבות העברתו של אוסף גדול ויקר ערך זה לירושלים; האוסף כלל ספרי יודאיקה, הבראיקה וספרים לועזיים, והיה בעצם לגרעין הספרייה הלאומית בירושלים. מעשה גדול ואצילי זה מצד חזנוביץ (1844-1919) – הרופא הביבליופיל בעל חזון 'בית עקד ספרים לאומי בירושלים'³ – אכן הוכר כשלב מכריע בתולדות בית הספרים.⁴ אבל למרות

- * תודתי לפרופ' ישראל שצמן, מנהל בית הספרים הלאומי והאוניברסיטאי, ולמר רפאל ויזר, מנהל מחלקת כתיב-יד וארכיונים, על שהביאו לידיעתי מכתבים חדשים אלה, על הרשות לפרסמם ועל הערותיהם המועילות.
- 1 המכתבים – תרומתו של דב גניחובסקי – נמסרו לבית הספרים לכבוד יובל המאה שלו ולקראת תערוכת היובל לציון אירוע זה. ראה: צ' ברט, מאה שנים של ספרים: בית הספרים הלאומי והאוניברסיטאי תרנ"ב-תשנ"ב, ירושלים תשנ"ב.
- 2 על ייסוד בית הספרים מדרש אברבנאל ותצלום מגילת היסוד שלו ראה: ברט (לעיל, הערה 1), עמ' כה-כח ומס' 18.
- 3 על חזנוביץ וביקורת הביוגרפיות הלקויות ראה: ד' שידורסקי, ספרייה וספר בארץ-ישראל בשלהי התקופה העות'מאנית, ירושלים תש"ן, עמ' 183 ואילך.
- 4 בדו"ח פומבי ראשון על בית הספרים, שאותו חיבר י"מ פינס בשנת 1910, כלומר לאחר קליטת האוסף, נאמר קצרות: 'יובן נשתכלל ונתיסד הבית הזה, ויפשוט מעליו את תכונת בית מקרא לצעירים אשר היתה לו כראשונה, וילבש לבוש חכמים כי לא בית מקרא יאמר לו עוד, כי אם בית מדרש לדורשי תושיה וחוקרי דעת'. ראה: דברי הימים ומסירת החשבונות המתייחסים לבית הספרים הכללי לבני ישראל מדרש אברבנאל ונגני יוסף שכירושלם מיום הוסדו בחדש אדר שנת תרנ"ב עד שבט בשנת תר"ד, ירושלים תר"ע, עמ' 4; מחרה מחזיק אחריו א' יערי, עורכו ומחברו של דו"ח בית הספרים משנת 1930: 'הועד הכיר את חשיבותה הגדולה של המתנה הזאת [אוסף חזנוביץ], אשר רק על ידה פשט בית הספרים צורה של בית מקרא מקומי והתחיל ללבש צורה של אוצר ספרים לאומי. ראה: תולדות בית הספרים הלאומי והאוניברסיטאי עד שנת תר"ף, ירושלים תר"ץ, עמ' יא. הגדיל לעשות ש' ברגמן, מנהל בית הספרים בשנים 1920-1935, שכינה את חזנוביץ 'מייסד בית הספרים הלאומי'. ראה: שם, מבוא.

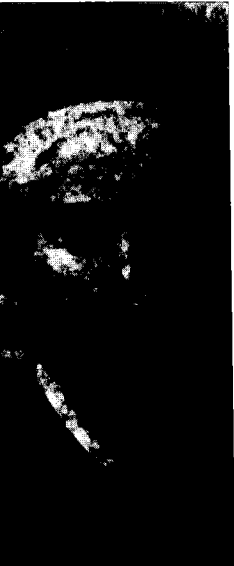
יוסף חזנוביץ
(1844-1919)

חשיבות המעשה, אזכורו בספרות קצר ואגבי;⁵ הוא אינו מתועד ופרטיו אינם ידועים במלואם ובמדויק. חשיבותה של איגרת זו בכך שהיא מאירה נקודות אחדות בפרשת העברת אוסף הספרים לירושלים באורח שונה מכפי שנודעו עד כה בספרות המחקר.⁶ היא גם מסייעת לשזור תעודות נוספות בארכיון בית הספרים הקשורות בפרשה זו — חלקן כתבי־יד שלא נתפרסמו וטרם נעשה בהם שימוש.

*

ראשיתה הציבורית־הפומבית של פרשה זו במאמר שפרסם משה גדליהו אמבאש⁷ בעיתון 'חבצלת'. במאמר זה, שהתפרסם כפי הנראה ברשותו ובהסכמתו של חזנוביץ, נתן אמבאש פומבי לכוונת חזנוביץ להעביר את אוסף ספריו לירושלים.⁸ אמבאש תיאר את רשמי ביקורו בביתו של חזנוביץ בביאליסטוק, את ספרייתו הגדולה ואת אהבתו הגדולה לספריו, וסיפר על התעניינותו הרבה בכל הנעשה בירושלים ועל כוונתו להעביר לשם את אוסף ספריו.

5 ראה: פינס (שם), עמ' 4; יערי (שם), עמ' יא.
6 כך למשל פרטים שקבע שידורסקי בעניין תאריך המשלוח, היקפו וכמותו, מימונו ותנאים אחרים הקשורים בו, שונים מאלה המתקבלים מן התעודות המובאות להלן. ראה: שידורסקי (לעיל, הערה 3), עמ' 205-208.
7 השם 'אמבאש' הוא ראשי תיבות של הביטוי 'אני מאמין באמונה שלמה'. את המידע עליו ליקטתי מתוך עיתונות התקופה. משה גדליהו אמבאש היה חובב־ציור בביאליסטוק, מחסידיו של הרב שמואל מוהליבר ומבאי ביתו של חזנוביץ. הוא היה כתב של 'חבצלת' בביאליסטוק, ושיגר לעיתון כתבות ומאמרים בעלי עניין ציבורי (חתומים גם: גדליהו בן יהודא; גמ"א איש ירושלים).
8 בעניין זה יש להבחין בין הפרסום הפומבי בעיתונות ובין ההבטחה שנתן חזנוביץ באופן פרטי בעקבות ביקורו בירושלים. חזנוביץ ביקר בעיר בשנת 1890 יחד עם המשלחת שבראשה עמד מוהליבר.

תעודה א

בימים אלה בקרתי את כבוד האדון הד"ר החכם, החובב ציון וירושלם באמת ובלב שלם מר יוסף חאזאנאוויטש. בשלש שעות שהייתי אצלו, דברנו ע"ד [על דבר] מצב ירושלם, חכמיה ומשכיליה, בוגיה ומחריביה... הוא אמר לי כי רגז תחתיו בקראו בהמליץ את השקרים ע"ד הבית הזה [בית מושב הזקנים], כי הוא בבקרו את ארצנו הקדושה בשנת תר"ן ביחד עם השיירא הנכבדה בקר את הבית וימצא חן בעיניו מאד... כן דברנו ע"ד ועד הכללי אשר בירושלם, ויהללו מאד. אח"כ הראה לי את בית עקד הספרים הגדול אשר לו, ויביאני חדריו, ויראה לי כל ספר וספר לבדו ופניו הפיקו שמחה וששון בהראותם לי כששת אלפים כרכים יקרי ערך בשפת עבר, לבד בשפות אחרות, כולם בתכריכים יקרים ונהדרים מרהיבי עין. הוא אמר לי כי השקיע בו כשמת אלפים ר"כ [רובל כסף], ובדעתו לשלחו ליירושלם ת"ו [תבנה ותכונן] תחת השגחת ועד מחברת 'בני ברית', ומוכן הוא למסור אותו להם בכל עת, בתנאי כי יהיה להם בית רחב ידיים עליו.⁹

עם פרסום מאמרו של אמבאש הוזדרזו מנהלי בית הספרים מדרש אברבנאל לכתוב אל חזנוביץ, כנראה כדי לברר אצלו עד כמה רצינית ההצעה הנדיכה שנמסרה בשמו. כנפרד כתב אליו גם זאב יעבץ; באיגרת אישית חיזק את ידיו באשר להחלטתו, ובהזדמנות זו הציג את מטרות היסוד של בית הספרים מדרש אברבנאל, שהוא היה ממקימיו וממנסחי כרוז היסוד שלו.¹⁰ מכתב זה, כפי שעולה מתשובת חזנוביץ (להלן תעודה ד), היה חוליה חשובה בהשתלשלות העניינים שהביאה להעברת אוסף ספריו לירושלים.

תעודה ב

[ע"א] ב"ה – ירושלם, כ"ח איר תרנ"ה¹¹

שלום לך מעיר שלם אדוני הרופא הנכבד!

חתימתי שחתמתי היום בתוך חברי על המכתב השלוח אליך,¹² חותם קבוע הוא, אשר מאומה לא יביע. ואני התרונן לבי בקרבי לשמע חפצך הנעלה,¹³ על כן הנני להגיד לך אדוני היקר, בשמי לבדי, בתורת יחיד, כי דבר גדול אתה עושה, דבר גדול וחשוב מאד מאד, בתתך את ספריך היקרים למדרש אברבנאל בירושלם. אני ילדתי את המדרש הזה, אני הוצאתי אותו מרחם, ואני ובחירי חברי מרחם קדשנוהו למעו ולמסעד ולמרכז לתורת אבותנו ולחכמתם המשתמרת במלא כבודה, בעצם טהרתה, בהתמדת עלומיה ובהדרת זקנתה גם יחד. את המדרש הזה יסדנו גם למקלט לרוחנו לרוח עמנו הקדושה, להיות גם הוא למכון אשר משם תצא תורה ודבר ה' מציון, טהורה ומטהרה מכל סיגי שוא, אשר טפלו בה מתי און, מתחכמים מבלי דעת חכמה, ומתנשאים לאוהבי עמם ולראשיו מבלי דעת את טיבו ואת ערכו.¹⁴ ומדעתי כי אתה אדוני החכם שלם לבך עם ישראל עם קדשיו ועם [ע"ב] חכמת חכמיו וספרות סופריו, על כן ראיתי חובה לי ליחד את דברי אליך, אדוני, לאשר כחך, ולברכך בשם ה' השוכן בציון¹⁵ באמת ובתמים מוקירך ומכבדך כרום ערכך

W. Jawitz זאב יעבץ¹⁶

9 חבצלת, 21 (ה' באדר תרנ"ה).
10 ארכיון בסל"א (בית הספרים הלאומי והאוניברסיטאי), כ"י 793/62. 4°. אזכור ראשון של מכתב זה ראה: מ' נדב ומ' קטן (עורכים), תולדות בית הספרים הלאומי והאוניברסיטאי: קטלוג תערוכה במלאות ארבעים שנה לאוניברסיטה העברית, ירושלם תשכ"ה, עמ' 9.
11 22 במאי 1895.
12 דהיינו המכתב שנשלח מטעם חברי ועד המנהל של בית הספרים.
13 הכוונה לכתבתו של אמבאש ב'חבצלת'. ראה לעיל, תעודה א.
14 קשה לדעת למי בדיוק ירמוז דבריו, אבל אין ספק שכונתו למשכילים החפשיים המתרחקים מרוח המסורת.
15 יואל ד, כא.
16 החתימה העברית היא חותמת המופיעה בהרבה מכתבים מטעם בית הספרים מדרש אברבנאל בין שאר החותמים. אולם החתימה הלועזית היא בכתיבת ידו ממש.

נא בחזון אצ"ר אצ"ר אצ"ר, ואלח"א ספרים כיבוא, ונר"ן בו נר"ה
 אר"ן ר"ה הניקח אמתא אצ"ר אצ"ר ונר"ן אצ"ר אצ"ר אצ"ר
 אלת"ה אצ"ר,

חקני אצ"ר ח"ה ה"ספרים אצ"ר אצ"ר אצ"ר אצ"ר אצ"ר

נאק ס"ג ס"ג
 נאק ס"ג ס"ג
 נאק ס"ג ס"ג
 נאק ס"ג ס"ג

חותם בית הספרים
 'מדרש אברבנאל'
 וחתימת חברי הוועד

כשלושה שבועות לאחר פנייתו של יעבץ עשה חזנוביץ צעד שהוציא את כוונתו מגדר שמועה בלבד. במכתב גלוי מעל דפי 'המליץ' הציג חזנוביץ את השקפתו בנוגע לספרייה ואת התנאים למשלוח אוסף ספריו לירושלים.¹⁷ מדבריו עולה בבירור שבית הספרים נתפס על-ידו כמוסד לאומי שצריך לקום בירושלים, וכי הוא נחשב בעיניו לפן הרוחני של התחייה הלאומית המקביל בחשיבותו לפן המעשי, יישוב הארץ. אולי משום כך התנה חזנוביץ תנאים כה צנועים למסירת ספריו. הראשון בהם היה כי אוסף הספרים יימסר למדרש אברבנאל כפיקדון זמני עד להקמת בית הספרים הלאומי.¹⁸ התנאים האחרים היו: לקרוא לאחד החדרים שיאחסן את אוסף ספריו בשם 'גנזי יוסף בירושלים'; לא להשאיל אל מחוץ לבניין ספרים מאוסף זה; להכין קטלוג עברי ולועזי לאוסף ספריו (שהעתק ממנו ביקש לשלוח אליו), להדפיסו ולכנותו על שמו 'גנזי יוסף בירושלים'.¹⁹

תעודה ג

למנהלי בית עקד הספרים 'מדרש אברבנאל' בירושלים עיר הקדש ת"ו מיום שנתעורר רעיון ישוב ארץ קדשנו בלבות אחינו במקומות מושבותיהם נתעורר בי הרעיון והחפץ לאסוף ספרים בשפת עבר ובשפות אחרות ולשלחם [חבצלת: לשלחם] ירושלימה לירות בזה אבן פנה ליסוד בית אוצר ספרים כללי בעיר שעניו כל ישראל עליה [חבצלת: אליה] נשואות. בכל העת הזאת המטרה הזאת

17 המליץ, 119 (כ"ב בסיון תרנ"ה). חזנוביץ מעיד כי שלח עותק של מכתב זה לפרסום גם בעיתון הירושלמי 'חבצלת' (להלן תעודה ד). השוואה עם הנוסח ב'חבצלת' מצביעה על הברלים קלים, והבאתי אותם בסוגריים. עניין זה ראוי לתשומת לב משום ששאלת הבעלות נעשתה שנויה במחלוקת מאוחר יותר (בשנים 1905-1908), כאשר נדונה ההצעה להעביר את בית הספרים לרשות ההסתדרות הציונית. חזנוביץ, שתמך בפתרון מעשי זה, עשה מחווה מיוחדת לבקשתו של אוטו ורבורג, ובהצהרה נוטריונית (מיום 3 באוקטובר 1908) העביר את הבעלות על אוסף ספריו לידי הקרן הקיימת לישראל. אולם מנהלי מדרש אברבנאל תמחו אז אם יש להצהרה זו תוקף משפטי, ואם בכלל נותר בידי חזנוביץ זכויות הבעלות על אוסף ספריו שהועבר לירושלים כבר לפני שנים. ראה הגותותיו של י"מ פינס במכתב (שטרם התפרסם) לעורך 'הצפירה': 'משלהי מנ"א [מנחם אב] תרס"ה. ארכיון בסל"א, כ"י 793/104 4°.

19 חזנוביץ רצה כי הקטלוג יישלח אליו לא כדי להעתיקו (כטענת שידורסקי [לעיל, הערה 3], עמ' 206), אלא כדי להדפיסו, אם ימצאו לכך מקורות מימון. ראה סעיף ד במכתבו הגלוי, להלן תעודה ג.

משלוח אוסף הספרים של חזנוביץ

היתה נגד עיני, קניתי ספרים הרבה עד מקום שידי הגיעה ואספתי לאספה, והנני לשלחם כעת אליכם, מנהלים נכבדים [חבצלת: ונעלים], אל בית מדרשכם, 'מדרש אברבנאל' [חבצלת: אברבנל]. אך הנני מתנה עמכם נגדה נא כל קהל בני עמי את התנאים המבוארים מטה, אשר רק על פיהם הנני שולח לכם את כל ספרי.

- א. בהוסד 'אוצר הספרים הכללי' בירושלם, עליכם החובה למסור כל ספרי אל אוצר הכללי הזה.
- ב. באוצר הכללי הזה יועד חדר מיוחד שבו ימצאו כל ספרי והחזר הזה יקרא על שמי 'גנוי יוסף בירושלם', ואנכי אשתדל כל ימי חיי אי"ה [אם ירצה השם], להרחיב את חזרי ולהגדילו בהוסיפי בו ספרים ישנים וחדשים עד מקום שיכולתי תגיע.
- ג. אל תתנו להוציא אף ספר אחד מספרי מחוץ לבית המיוחד ל'אוצר הספרים הכללי', בלתי אם איש [חבצלת: לאיש] מלומד שנחוץ לו אחד מספרי לעבודתו המדעית בכל מיני תורה וחכמה, לו הרשות נתונה לכם להשאיל לו הספרים הדרושים לעבודתו.
- ד. בקבלכם כעת ספרי תרשמו רשימה (קאטאלוג) מכל הספרים [חבצלת: ספרי] הכתובים בשפת עבר וכן כל הספרים הנוגעים לחכמת ישראל ולספרותנו, ומהספרים הכתובים בשפות שונות ובשפה המדוברת²⁰ בכלל שאינם נוגעים לישראל בפרט, תבחרו רק המובחרים שבהם שערכם גדול. והעתקה מדויקת מהרשימה הזאת תשלחו אלי, והיה אם יעזרני ה' ואוכל להדפיס את הרשימה הזאת על חשבוני או אדפיסה אי"ה במוקדם האפשרי. ואם ירחיב ה' את גבולכם ואתם תוכלו להדפיס את הרשימה הזאת על חשבונכם, אז אבקשכם – בקשה ולא חובה – להדפיסה ולקראת על שמי 'גנוי יוסף בירושלם'.
- ה. הספרים אשר אני שולח לכם כעת המה ששת אלפים ספרים כתובים בשפת עבר (רובם ספרים שגדפסו בשנים האחרונות), יותר מארבע מאות בשפות שונות הנוגעים לחכמת ישראל וספרותו, מאות אחדות בשפה המדוברת [כך!] ויותר משש מאות ספרים בשפות שונות מכל מיני חכמה ומדע, דקדוק וספרי מסע ועוד. וכאמור למעלה הנני מוכן תמיד להשתדל עד מקום שידי מגעת להוסיף כפעם בפעם לשלוח לכם ספרים שונים.

יתר הפרטים אכתוב לכם במכתב מיוחד.

באהבה נאמנה ובהדרת הכבוד ד"ר יוסף האזאנאוויץ.

ביאליסטאק, ט"ב סיון תרנ"ה.

שלושה ימים לאחר פרסום מכתב גלוי זה כ'המליץ' השיב חזנוביץ ליעבץ על מכתבו אליו.²¹ את איגרת התשובה הכתיב חזנוביץ לאמבאש, ואמבאש אף הוסיף קטע בשמו אל מנהלי בית הספרים.²² איגרת זו, שלא היתה ידועה עד כה,²³ מבהירה היטב את כוונותיו ואת תנאיו ובכלל זה את נושא מימון משלוח הספרים.

20 היידיש.

21 ארכיון בסל"א, כ"י 793 4°. הקשר בין שני מכתבים אלה בולט בין השאר גם בכך שחזנוביץ מצטט במכתבו את הביטוי 'ה' השוכן בציון' המסיים את מכתבו של יעבץ. ראה הערות 15, 30.

22 מבדיקת מכתבי חזנוביץ בארכיון בסל"א עולה שהוא לא כתב אותם בעצמו, רק חתם עליהם. ממנהג זה חרג חזנוביץ כשהדבר נגע לרשימות ספרים שהזמין, רכש או שלח לבית הספרים בירושלים. רשימות אלה מלמדות שכתב ידו היה מטושטש, בלתי ברור וקשה לקריאה ולפענוח, ונקל להבין מדוע נהג להכתיב את מכתביו לאנשים אחרים, לרוב בעלי כתב יד ברור.

23 אזכור ראשון וחלקי של כתב-יד זה ראה: ברס (לעיל, הערה 1), 'עמ' לח, מס' 30א.

המלווים של ה"ה סיון התר"ו.

כבוד ישיבת פני הרה"ו הקדוה הכוללת הכוללת
ור זלמה ישיבת גלוקס ארבעה.

קטע מאיגרת של
חזנוביץ ליעבץ,
כתובה בידו מ"ג
אמבאש

בפרוץ היפוקס עם בפרו יתר שמי אחד הקיסרין. יהוה
להלכה כנס. כי הם לקו ופגמו שולח שם הקלמנס, של האפוס של
פברט קמלמנט דקלונד לנס. הלא היו כמלה של הוליד קלון
פ"ט, והוא שלחט דקס להדמבלוט. ומה שליון לקל קלונד
לפס היצירק של הולמט שלוח הספרים. של קלמנט קלונד לנס
נפון, אמתל לזו חפסד להזים שלופס שם של הכנס, אמת
בפרוק שיה עם חפסד אביביו, והקיסרין ל. להולמט שם
הספוס יהיה, אמת הולמט להולמט שם הכוללת
של שליה שלוח שם ספרו, והפלה כי אמתה יסול
לוחזק חפסד להזיר של לל קה חו רחמי, ומה שגמל
גול שם הלפן קלון כי כלם לנפוט להולמט שם גמל.
הקרי הספרים, כן חזרה להולמט שם רחמי להולמט
ללנס ולנס היהזר הפולמט של פסל חפסד להולמט.
כדי זקוק שם לקל ופולמט, כי הוסיפוס של שלוח
של, לל שלוח חפסד של, ולל יהיה לפס זקור של.
יפמק חמק קלנס... כי יביד לפ כי לל זקוק חפסד
ולנס... אמן וכולל לו.

למונה שלום לך ולל שלום שלום

הפגל כבוד לך

ישיבת פני הרה"ו

תעודה ד

[ע"א] ביאליסטאק כ"ה סיון התרנ"ה²⁴

כבוד ידיד נפשי הרה"ח [הרב החכם] הגדול המליץ המפואר מר זאב יעבץ שלום וברכה. דבריו היקרים עם דברי יתר אחי ורעי הגיעוני,²⁵ והנני להשיבכם, כי בכל לבי ונפשי אמלא את בקשתכם, על האפנים אשר כתבתי בתשובתי הגלויה לכם, הלא היא כתובה על המליץ גליון קי"ט, והיום שלחתי גם להחבצלת.²⁶

ועתה עלינו לבקש רק מוצא לכסף הנצרך על הוצאת[ו]ת שלוח הספרים, אשר בטח יגיעו לסכום נכון,²⁷ וכאשר לא אחפוץ להעמיס עליכם את עול הכסף, לקחתי דברים פה עם אחדים מידידי, והבטיחו לי להמציא את הסכום הזה, ואתם הואילו להודיעני את הכתובת אשר עליה [כך!] אשלח את ספרי,²⁸ ואקוה כי במהרה יבאו למחא חפצם להעיר אשר לכל בה חיי רוחי,²⁹ ואחת אשאל מאת האל השוכן בציון³⁰ כי כשם שזכיתי להוציא את זממי בדבר הספרים, כן אזכה להוציא את רעיוני לפעולה לשום משכני בהעיר הקדושה אשר נפשי תערוג אליה.³¹

פה מקום אחר לבקש מכבודו, כי המכתבים אשר ישלחו אלי, לא ישאו עליהם שם ב"ב [בני ברית], ואם יהיה לכם דבר אלי יכתוב אחד בשם... כי ידוע לכ[ב]ודו[ן] כי אל עקרבים אנכי יושב...³² ופן יבולע לי.³³ [ע"ב] ואומר שלום לך ולכל הנלוים אליך, ברגשי כבוד ויקר

ידידו ד"ר חאזאנאוויטש

[ע"ג] גם אנכי אדרוש בשלום האדונים הנכבדים מנהלי [בית המדרש אברבנל] [כך!]. מה מאד ישמח לבי בראותי כי דברי אשר דברתי על לב הד"ר הנעלה, הדגול מרבבה, כי אין מקום יותר בטוח לספריו, כי אם לשלחם ירושלימה למנהלי בית המדרש הנ"ל כאשר הודעתי אז בהחבצלת,³⁴ פעלו פעולתם ויעשו פרי. וגם קבלתי עלי להיות לעזר להד"ר בעת שלוח הספרים עד מקום שתגיע ידי, כאשר הבטחתי גם להרה"ח [להרב החכם] ב"ט [בן טובים] נ"י [נרו יאיר].³⁵ ועליכם מנהלים נכבדים לבלי החמיץ הדבר, ולהשתדל כי עוד לפני

24 17 ביוני 1895.

25 הכוונה לשני מכתבים שקיבל: האחד ממנהלי בית הספרים, והאחר — מכתב אישי מאת יעבץ. ראה לעיל תעודה ב.

26 תשובה זו נדפסה בחבצלת, 39 [י"ג בתמוז תרנ"ה].

27 דהיינו סכום ראוי, הגון ונכבד.

28 כוונתו לנמנע מתאים כדי שהאוסף לא ייחשב בעיני השלטונות רכוש פרטי ויהיה פטור ממכס.

29 על-פי ישעיה לח, טז.

30 יואל ד, כא.

31 משאלה זו לא היתה סתם מליצה. מעיון במכתביו של חזנוביץ עולה שהתכוון לעלות ולהתיישב בירושלים לעת זקנה. במכתב לאחד ממנהלי בית הספרים (י"ב כסיון תרס"ג) הוא כתב: 'הנני מודיעך כי מהיום לא אקנה ספרים מכספי, רק על חשבון הועד, וכבר כתבתי לך כי זקנתי והנני עיף ויגע ול[ב]ך זאת חפץ אנכי לחשך מעט כסף למען יהי לאל ידי ככלות כוחתי בבלות שארית ימי באה"ק [בארץ הקודש]. ארכיון בסל"א, כ"י 793/58 4°. אלא שהדבר לא הסתייע, וחזנוביץ סיים את חייו ערירי וחסר כול בבית אבות ביקטרינוסלב בשנת 1919. ראה גם: ברס (לעיל, הערה 1), עמ' נז.

32 על-פי יחזקאל ב, ו.

33 חזנוביץ חשש שמכתביהם של חברי לשכת 'בני ברית' (על נייר מכתבים רשמי נושא פירמה) עלולים להתפרש בעיני המשטרה החשאית הרוסית, ה'אוכראנה', כעדות לקשרים קונספירטיביים עם אגודת סתר. אף-על-פי שפעילי ח'בת-ציון לא סבלו במיוחד מידה הקשה של האוכראנה, אין ספק שעיניה היו פקוחות על כל התנועות המדיניות והחברתיות ברחבי המדינה. ראה לעניין זה: א' רפאלי (ל' צנציפר), 'הציונות בעיני הבולשת הרוסית', ב' דינבורג, א' בונה ור' בנימין (עורכים), שיבת ציון, א, ירושלים תש"י, עמ' 225-231; תזכיר לופותין: דו"ח המשטרה החשאית הרוסית על התנועה הציונית (1897-1902), מבוא והערות י גולדשטיין, תרגם י' הרוסי, ירושלים תשמ"ח, עמ' ט-יג.

34 ראה לעיל, הערה 9 ותעודה א.

35 הוא אייזיק בן-טובים שהיה מחובבי-ציון בכיאליסטוק, נמנה עם בני חוגו המקורבים של מוהליבר, ופעל למען

ר"ה [ראש השנה] יבאו הספרים ירושלימה, כי מצד הד"ר אין כל מניעה אם רק יהיה סכום הכסף הנצרך על השלוח.

ברגשי כבוד ויקר
המכבד כרום ערכם
משה גדליהו אמבאש

איגרת זו של חזנוביץ מעידה על התאמה מלאה בין שני מישורי ההתחייבות: הפרטית והפומבית. הוא מטעים את רצינות כוונתו תוך התייחסות להתחייבותו הפומבית בעיתונות ולתנאים שהעמיד. זכור אמבאש הציג כבר בכתבתו שפרסם מספר חודשים קודם לכן (לעיל תעודה א) את התנאי הבסיסי להעברת אוסף הספרים לירושלים – קיומו של אולם מתאים לאחסון ספריו. דבר זה בא לידי ביטוי בסעיף ב במכתב הגלוי (לעיל תעודה ב) המתנה כי אולם מיוחד יאחסן את ספריו וישא את השם 'גנזי יוסף בירושלים'. ואכן על מידת רצינותו של חזנוביץ מעידות שתי שאלות מעשיות שהעלה: עניין הוצאות המשלוח והשאלה לאיזו כתובת, ובעצם על שם מי, לשלוח את הספרים.

מימון המשלוח

לאחרונה הועלתה הטענה כי 'בכל זאת הם [הספרים] עוכבו ביפו; אנשי ירושלים הופתעו מכך שהיה עליהם לשלם את הוצאות המשלוח. עברו חודשים עד שנמצאו הכספים והדבר גרם התמרמרות רבה, שהדיה נשמעו בגולה, והגיעו גם לאוזניהם של ידידי הספרייה, וחזנוביץ בראשם'.³⁶

דומה שטענה זו נסמכת גם על פירוש שגוי של דברי אפרים כהן-רייס,³⁷ שהיה ממנהלי מדרש אברבנאל, וכתב כעבור שלושים וחמש שנים את זכרונותיו; כהן-רייס סיפר בעניין זה: 'גדולה היתה שמחתנו בהגיע ארגזי ספריו של חזנוביץ לחוף יפו, אך יחד עם זה היינו נבוכים בהודע לנו כי עלינו להוציא עוד כששים לירה דמי משלוח הספרים מאודיסה ליפו ומיפו לירושלים'.³⁸

מן הראוי לשים לב שגם לדברי כהן-רייס לא ארך הזמן עד שנאסף הכסף הנחוץ למימון הוצאות המשלוח, שכן בהמשך דבריו הוא מתאר בפרוטרוט כיצד פעל בקרב יהודי ירושלים העשירים והצליח לגייס את הסכום הדרוש. ייתכן שהמבוכה שמדבר עליה כהן-רייס היא האכזבה משנוכחו לדעת כי חזנוביץ לא הצליח לגייס בקרב ידידיו את סכום הכסף הדרוש למימון המשלוח. אכן

יישוב הארץ. בן-טובים השתתף במשלחת שביקרה בארץ-ישראל בשנת 1890, ונשאר אחר כך ביפו. הוא נמנה שם עם העסקנים הפעילים בוועד הפועל של 'החברה לעזרת יהודים איכרים ובעלי מלאכה בסוריה ובארץ-ישראל', והיה מנהל חשבונות לצד פינס, ששימש גזבר הוועד. ראה: 'קלויזנר, מקאטוביץ עד באזל, ב-ג, ירושלים תשכ"ה', על-פי המפתח. ביקורת נוקבת נמתחה בעיתונות על מעשיו ומחדליו בתקופה זו. בשלהי 1894 נסע לרוסיה לענייני מסחר ושהה בה כשנה – בין היתר בביאליסטוק, עיר מגוריו של חזנוביץ. רק לאחר שובו ארצה החל להשיב למקטרגיו. ראה: חבצלת, 39 ('י"ג בתמוז תרנ"ה), עמ' שלא-שלב, ובמיוחד המאמר 'צאתך לשלום', שנכתב בידי יוסף אריה אמבאש, אחיו של רושם-כותב מכתב זה מטעם חזנוביץ.

36 ראה: שידורסקי (לעיל, הערה 3), עמ' 206. הוא מתבסס על מידע שגוי שנמסר בשעתו ב'המליץ', 230 ('י"ז בחשוון תרנ"ו'; 23 באוקטובר [4 בנובמבר] 1895): 'והנה הוצאות הספינה ומיפו לפה עולות כש מאות פראנק, ואין לאל ידי חברת "בני ברית" פה אשר היא "אדוני בית הספרים" לשלם הסך הנזכר'. ע"כ [על כן] לע"ע [לעת עתה] מונחים הספרים ביפו עד אשר תשיג יד החברה לשלם הסך הנ"ל.

37 ראה: שידורסקי (לעיל, הערה 3), עמ' 206-207, והוא מצטט בהרחבה את דברי כהן-רייס.

38 ראה: א' כהן-רייס, מזכרונות איש ירושלים, ירושלים תשכ"ז, עמ' 136-137.

משלוח אוסף הספרים של חזנוביץ

התיאור המסולף של פרשת הוצאות המשלוח, כפי שהתפרסם בעיתונות העברית בחוץ-לארץ, גרם עגמת נפש רבה לחזנוביץ. על כך מעיד דוד ילין – אף הוא ממנהלי מדרש אברבנאל – המתלונן באחד ממכתביו לעורך 'המליץ' על פרסום דברי השקר: 'הידעת למשל עד כמה הכאיבו את לב הד"ר חזנוביץ הדברים המעטים אשר נכתבו פעם בהמליץ בשקר גלוי ומוחלט, כי ספריו נשארו בבית-המכס ביפו מחסרון כסף בקופת בני ברית'.³⁹

מכל מקום איגרתו של חזנוביץ אל יעבץ (לעיל תעודה ד), שהיה מבכירי ועד בית הספרים, מלמדת בעליל כי אין כסיס לטענה שבעיית מיומן משלוח הספרים באה למנהלי מדרש אברבנאל בהפתעה.

כשלושה שבועות לאחר שפורסם מכתבו הגלוי של חזנוביץ ב'המליץ' הוא נדפס גם ב'חבצלת' תחת הכותרת 'תשובה גלויה'.⁴⁰ כעבור שישה ימים כתבו חברי ועד בית הספרים מדרש אברבנאל אל חזנוביץ איגרת תודה קצרה המביעה שמחה והערכה על החלטתו ופועלו.⁴¹

תעודה ה

ב"ה ירושלם עה"ק [עיר הקודש] ת"ו [תבנה ותכונן] י"ט תמוז תרנ"ה⁴²
לכבוד אחינו הנכבד דורש שלום ציון בכל נפשו ובכל מאוהו ד"ר יוסף חזנוביץ הי"ו [השם ישמר] וינצרהו], שלום וברכת אחים.
אחינו הנכבד!

תקצר שפתנו מהביע לפניך את גדל שמחתנו למקרא דבריך הטובים בהמליץ נומר 119, ובהחבצלת נומר 39, ואת רחשי תודתנו והיקר אשר ירחש לך לבנו, וככל גדל שמחתנו זאת כך גדלה גם תשוקתנו לקרוא את דברי מכתבך אשר הבטחתנו בהמליץ לשלוח אלינו לדעת את פרטי הדברים, ובהיות כי התעכב מכתבך ועלינו מצדנו לדעת מתי אתה אומר לשלחם למען נודיעך באיזה אופן לשלחם ועל שם מי לשלחם,⁴³ ועלינו לעשות ההכנות הדרושות לקבלתם אמרנו לכתוב אליך הפעם בקצרה לבקשך להודיענו כל פרטי הדברים כאשר כתבת.

קרוב לודאי הוא כי הדפס נדפס את הרשימה אשר כתבת. בחכותנו לתשובתך המפורטה הננו מודים לך על רצונך הטוב ועל מעשיך [כך!] הגדול לפאר את עיר קדשנו באוצר רוחני מלא וגדוש כזה ומברכים אותך בברכת אחים.

אחיך מכבדיך ומוקירי פעלך הרם חברי ועד בית הספרים מדרש אברבנאל.

זאב יעבץ

דוד ילין

אברהם משה לונץ

אליהו האניג

39 ראה: כתיב דוד ילין, ד: אגרות, ירושלים תשל"ו, עמ' 99. מכתב זה (מס' 67 שם) נכתב בסיון תרנ"ו, כלומר חודשיים לאחר שהמשלוח הגיע, והרשמים היו אז בלי ספק טריים יותר בהשוואה לאלה הבאים לביטוי בזיכרונות של כהן-רייס, שנכתבו כשלושים וחמש שנה לאחר המעשה. יתר על כן, באיגרת אחרת (ראה להלן תעודה ז) ילין אומר מפורשות: 'והוא [הראשון לציון] מהר בטובו ויתן לידנו מכתב לבית פקידות המכס ביפו לפטר את הארגונים מן המכס וגם בבית הבקרת לא שהו הספרנים] כלל'.

40 המכתב פורסם בחבצלת, 39 (י"ג בתמוז תרנ"ה). הוא פורסם שם בדיוק שבעה-עשר יום לאחר שנשלח למערכת (ראה לעיל תעודה ד). נראה שזהו פרק הזמן להעברת דברי דואר בין רוסיה לארץ-ישראל, שכן א' האניג, ששימש בשנת תרנ"ה עורך 'חבצלת' במקומו של י"ד פרומקין, היה בעצמו חבר בוועד בית הספרים מדרש אברבנאל, ויש להניח שלא עיכב כלל את הדפסת המכתב הגלוי.

41 ארכיון בסל"א, כ"י 793/17.4°

42 11 ביולי 1895.

43 כזכור שאלות דמות שאל חזנוביץ באיגרתו ליעבץ. ראה לעיל תעודה ד.

מסוימת ('קרום לודאי'); לעומת זאת הם היו קצרי רוח לדעת את מועד שיגור הספרים כדי להספיק ולעשות את ההכנות הנחוצות לפני הגעתם.

מועד המשלוח והיקפו

אין ספק שהיו חילופי איגרות בין מנהלי בית הספרים לבין חזנוביץ באשר למועד המשלוח והיקפו. לדאבוננו איגרות אלה טרם נמצאו, ולפי שעה אין בידינו מקור ראשוני ובר-סמכא באשר לתאריך משלוח הספרים מביאליסטוק.⁴⁵ אבל אם תאריך אין — מועד משוער יש, והוא מצוי במכתב ששלח חזנוביץ אל החוקר והמלומד דוד כהנא (1838-1915) מאודסה.⁴⁶ מכתב זה, שאינו נושא תאריך, מעיד לא רק על מועד המשלוח ועל ממדיו, אלא גם על הפעילות הענפה של חזנוביץ בחוגי משכילים ומלומדים למען בית הספרים הירושלמי.

תעודה 1

[ע"א] כבוד הרה"ח [הרב החכם] הנדע לתהלה כש"ת מה"ר [כבוד שם תורתו מורנו הרב] דוד כהנא שלום! לשנה טובה תכתב!

מכתבו קבלתי והנני להשיבו: [בעוד שני ימים אשלח את הספרים לירושלים]. ספרי עולים לסך 8800 [מ]לבר ספרים שונים אשר לא רשמתי אותם ברשימתי, וידי היו מלאות עבודה לחבש אותם בארגונים 34 במספר.

הערויך במכתבך אלי טובות הנן מאד ואין להרהר אחריהן. ע"ד [על דבר] התמונות אשר שאלת[נ]י 'מי ומי המה השולחים' הנני להשיבך. מאסף אני תמונות מכל גדולי וסופרי ישראל הנמצאים בארצנו ובחו"ל, עד הנה שלחו אלי החכמים: בארון דוד גינצבורג, א"א הרכבי, שזח"ה [שלמה זלמן חיים הלברשטם]. שלמה בובער, אלעזר וקלמן שולמאן ועוד חכמים נודעים לשם אלה. והד"ר זאבלודאווסקי מבערלין שלח אלי תמונות מגדולי הפרופיסורים העברים הנמצאים בבערלין.

[ע"ב] כי תראה הביבליוסקה בירושלים את פעלה והדרה על כל בני הגולה נחוץ לזה ימים ושנים ועבודה רבה, וספרי רק אבן פנה הוא ליטוד בית אוצר ספרים ע"כ [על כן] בשעות הפנויות מעבודתי אתעסק במקצוע זה ע"ד רעיון בית האוצר. כעת נשאר לנו רק שתי דרכים:

- א. לאסוף ספרים ישנים וחדשים בכל מקצועות [כך!] הספרות העברית והעברית-אשכנזית (יודאיקא).
- ב. ספרים בכל מדעים וחכמות בשפות אחרות.
- ג. לאסוף כסף לבנין הבית הזה.

כתבתי 'קול קורא' ב'המגיד' 'החבצלת', 'הדבר', 'העברי' [גם כותב אני מכתבים לכל גדולי עמנו שישתדלו

45 שידורסקי קובע כי 'הספרים נשלחו ליפו בגוביינא ב-31 באוגוסט 1895', אך אינו מפנה כלל למראה מקום. ראה: שידורסקי (לעיל, הערה 3), עמ' 206. אמנם בעיתון הצפירה, 207 (ב' בתשרי תרנ"ו) נמסרה ידיעה קצרה חתומה בידי יוסף מעלניק בזו הלשון: 'ביום 31 אוגוסט בשעה העשירית בבקר שלח הרה"ח ד"ר חאזאנאוויץ את בית עקד ספריו הגדול העולה לסך 8700 ספרים עבריים, מלבד ספרים רבים בשפות אחרות, אל בית "מדרש אברבנאל" אשר בירושלים עיר הקדש'. אבל בדיקה של לוח השנה מלמדת- כי התאריך הנקוב נפל בשבת, וחזנוביץ כמובן לא שיגר את ספריו ביום זה. התאריך הנ"ל התייחס ללוח היוליאני שרווח ברוסיה, ולכן יש להוסיף שנים-עשר יום כדי להתאימו ללוח הגרגוריאני (שני התאריכים אכן מצוינים זה לצד זה בכותרת העיתון); נמצא אפוא שהתאריך הוא 12 בספטמבר 1895, יום ה', כ"ג באלול תרנ"ה. התאריך המעורר אכן עולה בקנה אחד עם המקורות המובאים במאמר זה. ידיעה עיתונאית דומה מצאתי בהמליץ, 205 (ט' בתשרי תרנ"ו). בטלגרמה קצרה תחת הכותרת 'ביאליסטוק' מוסר אלעזר יצחק פייגין: 'בשמחת לבב אמהר לבשר לחובבי ספרתנו, כי ביום 30 אוגוסט [כך!] העבר שלח הד"ר יוסף חאזאנאוויץ נ"י את בית עקד ספריו בשלשים וארבעה ארגונים ירושלימה ליטוד אוצה"ס [אוצר הספרים] הכללי בירושלים... משקלם 233 פוד לערך 8800 ספרים'. המודיע הביאליסטוקאי מקדים אפוא את המשלוח ביום אחד (30 באוגוסט = 11 בספטמבר).

46 ארכיון בסל"א, כ"י 793/58.4°

דבר ספרים וכסף לבית האוצר בירושלים. מח"ד ליפא בוויען קבלתי מכתב כי מאסף הוא ספרים לטובת האוצר הנ"ל ג"כ [גם כן] תמונות מגדולי עמנו באעסטרייך. בפאריז מתעסקים הסטודענטים [כך!] העברים ע"ד הרעיון הזה.

מבולגאריע שלח אלי הח' ד"ר בובער ספרים בשפת בולגארית הנוגעים ליהדות ולספרותה, וג"כ בשפת שפאניוליש[;]

[ע"ג] מלבד זה שלחו אלי מחברים רבים את ספריהם.

הספרים אשר שולח אני לירושלים קניתי בכסף מלא וג"כ כעת אשתדל לאסוף ספרים. מהערים מאסקוי ואדעסטא כתבו אלי כי מאספים שמה ספרים לטובת בית האוצר.

אדוני הנכבד! הנני כעת לבקשך כי תשלח אלי את תמונתך הנכבדה ואת תמונת המנוח חיו"ג [חיים יונה גורלאנד] ז"ל ונא לעשות דבר מה לטובת בית העקד.

הנני מברכך בברכת החג

המכבדך ומוקירך

ד"ר חאזאנאוויטש⁴⁷

הספרים נשלחו אפוא זמן מה לפני ראש השנה תרנ"ו, שחל ב־19 בספטמבר 1895. על כך מעידים ברכת החג הכפולה (בראש המכתב ובסופו), הלשון האקטואלית שנקט חזנוביץ ('בעוד שני ימים אשלח את הספרים'; 'הספרים אשר שולח אני לירושלים') ובעיקר הנתון 'בארגזים 34', המלמדנו שספריו היו כבר ארוזים בשלושים וארבעה ארגזים ועמדו להישלח.

אכן אישור לכך יש בדברי אמבאש שהתפרסמו ב'חבצלת'⁴⁸. תחת הכותרת 'שופר של צדקה' מופיעות שם מודעות אישיות קצרות של בני משפחת אמבאש על תרומות צנועות לרגל מאורעות שונים בערב ראש השנה תרנ"ו. בין השאר מתפרסם שם בחתימתו של משה גדליהו אמנאש: 'כשלמי את נדרי שנדרתי להיות לעזר להחכם ד"ר חאזאנאוויטש נ"י במשלוח הספרים ירושלימה ועונג שבע [כך!] נפשי לראות הספרים חבושים וארוזים ונשלחים לבית "מדרש אברבנאל" בירושלם עיה"ק נדבתי אחד פראנק למושב "מוצא"⁴⁹.

יתר על כן, מועד זה מוצא חיזוק במסמך רוסי רשמי שנמצא בארכיון בית הספרים — תעודת ביטוח של מטען הספרים.⁵⁰ תעודת הביטוח מעידה שד"ר חזנוביץ (ברוסית: חזנוביץ) ביטח בחברת הביטוח 'נדייז'דה' מאודסה משלוח של שלושים וארבעה ארגזי ספרים (דברי דפוס), שהועמסו בכטן האנייה 'צורבייץ', בערך כולל של עשרת אלפים רובלים.⁵¹ בתעודה, שפרטיה כתובים בכתב-יד קליגרפי רוט ומסולסל, מצוין מען המשלוח, יפו, ותאריך הוצאת הפוליסה, אודסה, 16 בספטמבר 1895.

באשר להיקף המשלוח עומדים לרשותנו נתונים במכתבים של חזנוביץ ושל דוד ילין. במכתב אל כהנא (לעיל תעודה ו) ציין חזנוביץ מפורשות 'ספרי עולים לסך 8800 [מ]לבד ספרים שונים אשר לא רשמתי אותם ברשימתי'. ובמכתבו אל הסופר מ' ברונשטיין (מיום 5 באפריל 1896), לאחר שכבר שיגר את אוסף הספרים, כתב: 'בלי ספק נודע לך, אדוני החכם, כי נתתי להם במתנה את בית עקד

47 גם מכתב זה נכתב ביד אחרת וחזנוביץ רק חתם עליו.

48 חבצלת, 2 (י"ד בתשרי תרנ"ו).

49 והשווה הבטחתו של אמבאש לעיל תעודה ד.

50 אזכור ראשון של תעודת הביטוח ותצלומה ראה: ברס (לעיל, הערה 1), עמ' מא, מס' 33.

51 הערכה כזו ממש מביא אמבאש בכתבה אחרת, 'גנוי יוסף בירושלם', שפרסם בחבצלת, 43 (י"ב מנחם אב תרנ"ו).

ВЫСОЧАЙШЕ УТВЕРЖДЕННАЯ
С. ПЕТЕРБУРГСКАЯ КОМПАНИЯ
НАДЕЖДА

для морского, рѣчнаго и сухопутнаго страхованія, транспортированія
кладей и страхованія отъ огня имуществъ.

ПОЛИСЪ НА ТОВАРЪ № [REDACTED]

№ 888061
Застрахованная сумма
10 000

Премія по 7 1/2% - 10% Руб. 67.50
Полисъ
Гербовый сборъ 80
Почтовыхъ
Всего Руб. 67.30

Агентство С.-Петербургской Компаніи „Надежда“ въ Десерт
выдало сей полисъ Госп. *Г. Я. Яковлеву*
за счетъ кого слѣдуетъ въ томъ, что Компанія „Надежда“ приняла на страхъ:
к 8951 31 Июл. Полисъ на сумму № 233-30 ф. Руб. 10 000
К 2694

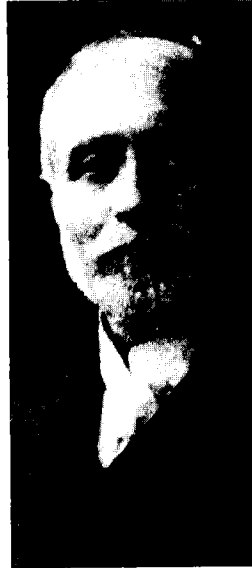
תעודת ביטוח רוסית
של מטען הספרים
שיגור חזנוביץ לנמל

הספרים שלי המכיל בקרבו 8,800 כרכים בשפת עבר מהספרות הישנה והחדשה וחמש מאות ספרים
בלשונות שונות.⁵²
לין, שעסק יחד עם חברי ועד המנהל של מדרש אברכנאל במיון המשלוח וכרישום הספרים,
ציין בכתבה מליצית נרחבת ב'המליץ': 'ורשימה אלפאביתית נעשה לכל שמנת האלפים ושמנה
מאות הספרים'.⁵³
את הבטחתו להשתדל עד מקום שידי מגעת להוסיף כפעם בפעם לשלוח ספרים שונים (לעיל
תעודה ג) קיים חזנוביץ עוד לפני שיגור המשלוח הראשון — כשם שקיימה גם בשנים הבאות,
לאחר שהמשלוח הראשון היה כבר בירושלים. עקד הספרים שלו הוערך בכתבו של אמבאש (לעיל
תעודה א) וגם על-ידי חזנוביץ במכתבו הגלוי (לעיל תעודה ג) בכששת אלפים ספרים, ואילו בעת
שיגורו הוא מנה שמונת אלפים ושמונה מאות ספרים עבריים, מלבד חמש מאות ספרים לועזיים.

91

82 ארכיון בס"א, כ"י 793/58.
53 המליץ, 263 (כ"ה בכסלו תרנ"ו). הקטע מצוטט גם אצל שידורסקי (לעיל, הערה 3), עמ' 208. תמוה לפיכך כיצד
נעלם ממנו נתון מדויק זה בשעה שקבע כי המשלוח כלל תשעת אלפים ושמונה מאות ספרים (שם, עמ' 205).

חזנוביץ לא רק נפרד אפוא מאוצרו האהוב כלב שלם, אלא אף השתדל והגדיל ככל יכולתו את מספר ספריו זמן קצר לפני שיגורם.

ר ילין (1864-1941)

קליטת האוסף

גם על קורות המשלוח עם הגיעו ארצה עלה בידי למצוא עדות ממקור ראשון בארכיון בסל"א – טיוטה של מכתב תודה שכתב ילין אל חזנוביץ.⁵⁴ הטיוטה, הכתובה על צדו השני של נייר ששימש את ילין לחיבור תרגילים ושיעורים לבני נוער, אינה נושאת תאריך. ילין תיאר בפרוטרוט את השתלשלות האירועים לאחר שהגיעו הספרים ליפו: את שחרורם המידי ואת הפטור ממכס בזכות התערבותו של הראשון לציון, הרב יעקב שאול אלישר, את העברתם לירושלים, מיונם ורישום הקטלוג, את הזמנת הארונות המיוחדים עם הכתובת 'גנזי יוסף בירושלים' ואת ההכנות לפתיחתן הקרובה של אוצר הספרים בפני תושבי ירושלים.

תעודה ז

[ע"א] לכבוד אחינו המצין חובב ירושלים ותפארת הד"ר יוסף חזאנאוויץ הי"ו [השם ישמרהו וינצוהו]⁵⁵ אך מכתב קצר שלחנו לכבודו השבוע הזה, מגלה ערוכה להודות לו על נדבתו הגדולה, ואת פרטי הדברים עוד טרם הודענו לו. ועתה ידע איפוא אדוני כי זה כחדש ימים הגיעו הספרים ליפו. ויהי אך הגיע הקונסאמנט⁵⁶ לידנו ונלך אל כבוד הרה"ג [הרב הגאון] הראשון לציון הי"ו,⁵⁷ והוא מהר בטובו ויתן לידנו מכתב לבית פקידות המכס ביפו לפטר את הארגזים מן המכס וגם בבית הבקרת⁵⁸ לא שהו הספרנים כלל ויצאו בשלום וישלחו הנה מעט מעט לבלי עורר רעש בבואם, ויבאו כלם בשלום לידינו. ועתה זה לנו שלשה שבועות אשר החלונו להריק את הארגזים ולראות אם לא חסר מאומה, ומסדרים הננו ספרי כל שפה ושפה לבד, והספרים העבריים מסדרים אנחנו אותם לפי מדתם (פארמאט) למען נוכל לשימם אח"כ ישר בארונות, ורשימה אלפא-ביתית הננו עושים לספרים.⁵⁹ העבודה הזאת בכל כבדה ממלאה את חדרי לב המתעסקים בה שמחה ועליזות, ורבים מאתנו עוסקים בה ומתענגים בהפתח כל ארגז וארגז ואוצרות חד[שים] וספרים מועילים הולך הלוך והגלות לנגד עיננו. ארונות כבר צוינו לע[שיות], ארונות יפים וטובים ולתות זכוכיות [כך!] להם,⁶⁰ ועל ראשם רשום 'גנזי יוסף ביר... [ושלם]', והננו מקוים כי בעוד שבועות אחדים או כחדש ימים תכלה עבודתם ובית הספרים הגדול יפתח לשמחת לב כל מכבדי עיר קדשנו וחמודות עמנו.

54 טיוטה מפורטת זו קודמת אפוא לכתבה המליצית על משלוח הספרים שפרסם ילין בהמליץ (מס' 263), והיא שימשה כנראה בסיס לאותה כתבה. אגב, כתבה זו נשמטה מכרך א של כתבי ילין, ירושלים של תמוז, ירושלים תשל"ב, שבו כונסו 'מכתבים מירושלים' שפרסם ילין ב'המליץ' תחת הכינוי 'מן המודיעים'. הטיוטה מצויה בארכיון בסל"א, כ"י 793/17⁴; אזכור ראשון ראה: ברס (לעיל, הערה 1), עמ' מב, מס' 35.

55 בכתב-היד מתחת לכותרת נראית כאן שורה מחוקה.

56 connaissance – הודעה על קבלת מטען באנייה. על סדרי הדואר והחבילות באותה תקופה ראה: י' בך-אריה, עיר בראי תקופה, ב, ירושלים תשל"ט, עמ' 516.

57 הוא הרב יעקב שאול אלישר, הידוע בכינוי 'יש"א ברכה', שהיה ראש בית הדין בירושלים משנת תרכ"ט (1869), עלה לכס הרבנות ראשון לציון ונתמנה לחכם באשי בשנת תרנ"ג (1893).

58 דהיינו בית המכס.

59 באותיות זעירות מובלעות כאן בין השיטין שלוש השורות הבאות.

60 כאן בין השיטין מובלעות המילים 'ועל ראשם... עד בירושלים'.

[ע"ב] 61 עתה נחלה פניו כי יואיל לשלוח לנו את תמונתו במדה גדולה למען נתלנה במסגרת בבית גנזי יוסף למזכרת.

מועד הגעת משלוח הספרים, לדברי ילין, כחודש ימים לפני כתיבת טיוטה זו. יש להניח שאוסף הספרים הגיע בשלהי חודש תשרי או בתחילת חודש חשוון תרנ"ו, וזאת על סמך השיקולים הבאים:

- א. חזנוביץ ביטח את הספרים ב־16 בספטמבר 1895 (כ"ז באלול תרנ"ה);
 - ב. הפלגה של ספינה מאודסה ליפו ארכה באותם ימים כשישה-עשר יום; 62
 - ג. ילין חיבר כבר ביום ג' בכסלו תרנ"ו (20 בנובמבר 1895) את הכתבה שהתפרסמה מאוחר יותר ב'המליץ' 63 על המשלוח, קליטתו וסידורו;
 - ד. הטייטה של ילין (לעיל תעודה ז) נוקטת לשון הווה בתיאור סידור הספרים, מיונם ורישומם, בעוד שהכתבה ב'המליץ' נוקטת ללשון עבר — דבר המלמד שהטייטה קדמה לכתבה;
 - ה. כבר ביום ה' בכסלו תרנ"ה (22 בנובמבר 1895) נרשמה ונחתמה מגילת התודה וההוקרה ('ברכה לראש משביר') על פועלו של חזנוביץ.
- אפשר שסיוע לקביעת התאריך נוכל למצוא בידיעה קצרה שהתפרסמה ב'המליץ' 64 ידיעה זו, החתומה בשם חברי 'הנחלמי', ואשר לדברי ילין הכעיסה את חזנוביץ (ראה לעיל), מוסרת תחת הכותרת 'בארץ הקודש':
- ירושלם. באו הנה האדונים ד"ר ה' לעווע, מר"ל מכ"ע [מכתב עת] החדשי 'ציון' בכרלין, 65 והאדון א.ל. באמבוס. לע"ע [לעת עתה] בקרו את מושבת מוצא ותמצא חן בעיניהם... ע"ש [על שם] הרה"ג [הרב הגאון] 'ראשון לציון' באו 35 ארגזי ספרים של ד"ר חאזאנאוויץ בעד בית הספרים 'מדרש אברבנאל'.
- ככל הידוע לוה ובאמבוס, שבאו לארץ-ישראל כדי לעמוד על טיבו של מפעל ההתיישבות היהודית, הגיעו ליפו בשמחת תורה, ועלו אחר כך לירושלים. 66 אזכורם של שני האירועים האקטואליים זה לצד זה בכתבה מרמז שהתרחשו במועדים סמוכים.
- על תרומתו הגדולה גמלו מנהלי בית הספרים מדרש אברבנאל לחזנוביץ בשני כיבודים. הם העניקו לו תעודת כבוד והוקרה מיוחדת בשם 'ברכה לראש משביר'. תעודת הכבוד, שנתפרסמה גם בעיתונות, 67 נוסחה בידי יעבץ ומדמה אותו ל'יוסף המשביר' המקראי:
- בכסף מלא אמת קנית ואת תבואתה היקרה מחרוץ השכרת בלא כסף ובלא מחיר, לעמך

61 בראש עמוד זה ארבע שורות, שאחת מהן מחוקה; בהמשך העמוד, במהופך — תרגילי הוראה ועבודה לתלמידים.

62 ראה: בן-אריה (לעיל, הערה 56), עמ' 121; ש' אביצור, נמל יפו בגאותו ובשקיעתו, 1865-1965, תל אביב תשל"ב, עמ' 29.

63 לעיל, הערה 53.

64 המליץ, 230 (י"ז בחשוון תרנ"ו).

65 הוא הינריך לוה (Löwe; 1869-1951), עסקן ציוני, עורך, חוקר וספרן; פעל רבות למען בית הספרים בירושלים, ואף נועד להיות מנהלו הראשון, כאשר ההסתדרות הציונית קיבלה לידיה את המוסד. ראה עליו: י"ל וינברג, נצני הציונות: אליקום הינריך לוה, 'ירושלים תש"ו'; שידורסקי (לעיל, הערה 3), עמ' 243 ואילך.

66 ראה: וינברג (שם), עמ' 84-86; חבצלת, 3 (אדר"ח מרחשוון תרנ"ו).

67 חבצלת, 10 (י"ט בכסלו תרנ"ו), עמ' 72; הצבי, 11 (י"ט בכסלו תרנ"ו).

ברכה לראש משביר!

יספת חזון לעמך, יוסף חזנוביץ, יספת לנו נכבדת. בכסף מלא אמת קנית ואת חבויאתה הוקרה סחורץ. השבת בלא כסף ובלא מחיר לעמך אשר אהבת ולעיר קדשו. כנדר אמו אצרת אוצר. גנת גנזי יוסף בני חיים ברכה ושלום בעיר שלם העומרת על התל. אשר כל פה בישראל פונה אליו, אשר כל רוח ביהודה שואפת אליו. אתה כוננת בית ספרי ישראל בירושלם, ואנחנו טה כי גורך יהלך ישראל רפי המרוסם והנאדר. כי כדפא נאמן השכלת להשיב רוחו אל קרבו, את תורתו נשמת חיו אל המקום אשר ממנו לו תוצאות חיים! תהלך ירושלם העיר אשר בחר ה' לשום את שמו שם כי הוספת קרש על קדשיה ומחמר על סוהמדיה! תהלך תורת אלהיך בחזות אותה לאכסניא שלה ותשם לה מקום בני קל אשר הביך לה דוד במרוס הר ציון. ומה כונו אנחנו כי נטיף לדבר דבר אחר: שלשת המורבים האלה. אנו אין לנו. כי אם להביש לך את ברכתנו כי בנו בחקרלהפקד על ידנו את אוצר המדות. ובה נבטח כי בידי אמונה נפקדו ונצטרטו כאישון עיננו לאימם עם ה' ועירו, ולזכר תפארת עולם לך אחינו גריבנו, יוסף המשביר! ולכבוד גם לנו אנחנו אחיך מברכיך ואוהבי שמך, הבאים על החזתם יום ה' כסלן תרצ"ו בירושלם

עיר קדשנו,
 יוסף חזנוביץ
 יוסף חזנוביץ
 יוסף חזנוביץ
 יוסף חזנוביץ
 יוסף חזנוביץ
 יוסף חזנוביץ
 יוסף חזנוביץ
 יוסף חזנוביץ
 יוסף חזנוביץ
 יוסף חזנוביץ

תעודת הוקרה ליוסף
 חזנוביץ על תרומתו
 (1895)

אשר אהבת ולעיר קדשו... אתה כוננת בית ספרי ישראל בירושלם... ונצטרנוהו כאישון עיננו לטובת עם ה' ועירו, ולזכר לתפארת עולם לך אחינו גריבנו, יוסף המשביר!⁶⁸ הכיבוד האחר היה הנצחת תרומתו של חזנוביץ על-ידי צירוף שמו לשם המוסד, שמאז ועד שנות העשרים של המאה⁶⁹ נתכנה 'בית הספרים הכללי לבני ישראל בירושלם מדרש אברבנאל וגנזי יוסף'.

68 נוסח תעודת ההוקרה ותצלומה ראה: ברס (לעיל, הערה 1), עמ' מג, מס' 37, 38.
 69 עד שהתגבש השם 'בית הספרים הלאומי ולימים 'בית הספרים הלאומי והאוניברסיטאי. וראה: יואל, 'מבית הספרים הכללי לבני ישראל עד בית הספרים הלאומי והאוניברסיטאי — מאבק של שם', יד לקורא, יז (תשל"ח), עמ' 131-138.

ברטיס ברכה לשנה
 החדשה מטעם בית-
 הספרים; בכרטיס
 נרשם שמו החדש של
 המוסד

בית הספרים הכללי לבני בירושלם
 מדרש אברבנאל וגנזי יוסף
 שולח כיכתו לכל ירדיו ותומכיו החפצים בישכלולו.
 לשנה כוכה יכתבו ויחטבו לאחור להיים
 לשנה הבאה בית ספרינו בניאטשכולל בירושלם